

2. ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНИХ ЛАНДШАФТІВ

УДК 634.017

Проф. В.П. Шлапак¹, д-р с.-г. наук;
 голов. наук. співроб. Г.І. Музика, канд. біол. наук;
 доц. А.В. Шлапак², канд. екон. наук

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ВАРТОСТІ ДЕРЕВНИХ НАСАДЖЕНЬ ОБ'ЄКТІВ ТА ТЕРИТОРІЙ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

Порушено проблему вартості деревних насаджень на об'єктах та територіях природно-заповідного фонду України. Доведено необхідність введення у розрахунки вартості деревних насаджень рангового коефіцієнта, який в структурі природно-заповідного фонду України встановлює їх цінність і приводить у зів'язний вигляд.

Ключові слова: деревні насадження, об'єкти та території природно-заповідного фонду України, ранговий коефіцієнт, грошова оцінка.

Вступ. Національний дендрологічний парк "Софіївка" НДІ НАН України має подвійне підпорядкування – Національній академії наук України та Управлінню заповідної справи Міністерства екології та природокористування України.

Починаючи з ХХ ст. своєрідною реакцією на наслідки, спричинені погіршенням стану навколишнього природного середовища під впливом зростання споживацького антропогенного впливу, стало розширення та розвиток мережі природно-заповідних територій, цінність яких постійно зростає. Тому практично перед кожною установою природно-заповідного фонду (ПЗФ) стоїть триєдине завдання: збереження природно-заповідних територій; задоволення різноманітних потреб населення (туристично-рекреаційних, оздоровчих, освітньо-виховних тощо); підвищення дохідності від використання територій та ресурсів ПЗФ задля забезпечення їх власного функціонування. Досягнення цього неможливе без встановлення вартості природних ресурсів та реформування фінансово-економічного механізму використання і відтворення ПЗФ з урахуванням пріоритетності екологічних вимог і стандартів над економічними важелями. Завдяки дії такого механізму нового типу стає можливим виведення установ ПЗФ на економічну та фінансову стабільність, забезпечення розвитку їх територій, сталого використання і відтворення природних ресурсів ПЗФ (земельних, лісових, водно-болотних, лучних, пасовищних, рибних, мисливських, морських, річкових, туристично-рекреаційних, мінерально-сировинних тощо) та екологічно обґрунтоване використання їх наукових, соціальних, освітньо-виховних, естетичних, рекреаційних, кліматотворних та інших цінностей.

¹ НДП "Софіївка" НДІ НАН України;

² КНЕУ

Методика досліджень. З метою визначення економічної оцінки важливим елементом архітектурно-планувальної організації є зелені насадження, які за існуючою класифікацією заповідних територій в Україні включають 11 категорій, територій і об'єктів загальнодержавного та місцевого значення [1]. З них 7 належить до природних територій та об'єктів (природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи) та 4 – до штучно створених (ботанічні сади, зоологічні парки, дендрологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Аналіз літературних джерел засвідчив, що фінансовий (матеріально-грошовий) аспект діяльності установ природно-заповідного фонду України (ПЗФ) майже не вивчали. Висвітлені у літературі питання стосуються переважно використання і відтворення ПЗФ, а також становлення та розвитку окремих його категорій і установ. Ці проблеми, зокрема, частково розглядаються у працях: Т.Л. Андриєнко [2] С.А. Генсірука, М.С. Нижник, Р.Р. Возняка [3], В.П. Кучерявого [4], Я.В. Ковалю [5], І.М. Синякевича [6], А.І. Тарасова [7], Ю.Р. Шеляг-Сосонка [8], А.В. Шлапак [9] та інших вітчизняних і зарубіжних учених.

Незважаючи на значущість і цінність проведених у вітчизняній та зарубіжній економіці досліджень з питань охорони навколишнього природного середовища, такий аспект цих проблем, як фінансово-економічний механізм функціонування ПЗФ, фінансове забезпечення діяльності його установ, поки що належно не відображено в економічній літературі і залишаються недостатньо дослідженими як у теоретично-методологічному, так і у практичному плані. Тому одним із невирішених питань у механізмі грошової оцінки деревних насаджень є введення коефіцієнта, який, на нашу думку, дасть змогу врегулювати значущість об'єктів ПЗФ і привести їх у зів'язний вигляд.

Результати дослідження. У процесі росту й розвитку як лісових, так і паркових та вуличних насаджень відбуваються зміни, які залежать від навколишнього середовища. Такі зміни є безперервними протягом життя насаджень. Тому методологічні основи проведення інвентаризації та таксації багаторічних насаджень і, особливо, в історичних парках України, повинні враховувати певну організацію насаджень, що сформувалася внаслідок довготривалого історичного процесу. Така організація (будова) насаджень проявляється у певному порядку розміщення і групування взаємно пов'язаних живих і неживих компонентів, які забезпечують усій системі можливість існувати. Як відомо, функціональність таких насаджень визначається, насамперед, їхніми естетичними та рекреаційними властивостями, а не лісосировинним потенціалом. Ось чому питанню матеріально-грошової оцінки деревних насаджень та опрацюванню відповідного нормативного забезпечення належної уваги не приділяли. Отже, грошова оцінка паркових насаджень потребує науково обґрунтованого підходу, який опирався б на надійну нормативну базу і враховував би його екологічне, соціальне та економічне значення.

До установ ПЗФ, які організовують і здійснюють рекреаційну діяльність, належать національні природні парки, біосферні заповідники, регі-

ональні ландшафтні парки, ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. В Україні є 588 територій і об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення: 17 природних і 4 біосферних заповідники, 12 національних природних парків, 292 заказники, 132 пам'ятки природи, 17 ботанічних садів, 7 зоологічних парків, 19 дендрологічних парків, 88 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Їх загальна площа становить 1349,8 тис. га, або близько 50 % від усієї площі ПЗФ. З цієї площі близько 516 тис. га – це землі, надані природно-заповідним установам у постійне користування, що становить 20,4 % загальної площі території ПЗФ України і 0,8 % території держави. За розмірами площ серед територій та об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення переважають об'єкти площею від 100 до 1000 га. Найбільше об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення підпорядковано Держкомлісгоспу України – 283 [10]. Це, насамперед, 177 заказників, 70 пам'яток природи, 6 природних заповідників та 3 національні природні парки та інші. Їх площа становить близько 25 % від загальної площі ПЗФ загальнодержавного значення. У підпорядкуванні Управління заповідної справи Міністерства екології та природокористування України знаходиться 18 установ ПЗФ: 9 національних природних парків, 4 природних заповідників, 1 біосферний заповідник та 3 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва та 1 ботанічний сад, площа яких разом становить близько 40 % від ПЗФ загальнодержавного значення. Національна академія наук України має у своєму підпорядкуванні 14 об'єктів ПЗФ, зокрема 3 природних та 2 біосферних заповідники, площа яких становить 13 % від площі ПЗФ загальнодержавного значення. За угіддями (відповідно до класифікації Державного Земельного кадастру) землі ПЗФ загальнодержавного значення розподілено таким чином: ліси та інші лісовкриті площі займають 43 % площі ПЗФ, сільськогосподарські землі близько 23 %, забудовані землі – 2 %, болота – 7 %, відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (кам'янисті місця, пляжі, яри, мочарі, солончаки) – 3 %, внутрішні води та моря – 20 %, радіаційно забруднені землі 0,1 %, сухі відкриті землі (ділянки, що не обробляються і не вкриті лісом, але на площі понад 25 % вкриті деревною або напівдеревною рослинністю, незаймані степові землі) – близько 2 %. Частка площ територій та об'єктів окремих категорій у ПЗФ становить: для природних заповідників – 5,8 %, біосферних заповідників – 7,9 %, національних природних парків – 22,4 %, заказників – 38,0 %, пам'яток природи – 0,9, регіональних ландшафтних парків – 21,4 %, заповідних урочищ – 2,9 %, ботанічних садів – 0,1 %, зоологічних парків – 0,02 %, дендрологічних парків – 0,08 %, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва – 0,5 %.

Тому для визначення економічної оцінки рекреаційного використання перерахованих категорій територій та об'єктів ПЗФ ми вивели за основу формулу економічної оцінки деревних насаджень об'єктів та територій ПЗФ, яку ми розробили як для лісів державного фонду, так і для лісів рекреаційного призначення (зелених зон, міських лісів, курортних та інших). Для цього ми використали адаптовану класифікацію ПЗФ України відповідно до класифікації Закону України "Про природно-заповідний фонд України".

Табл. 1. Об'єкти та території ПЗФ України за рангом у структурі

№ рангу	Категорії	Коефіцієнт
1	Лісові насадження: штучні природні	1
		2
2	Природні заповідники	3
3	Біосферні заповідники	4
4	Національні природні парки	5
5	Регіональні ландшафтні парки	6
6	Заказники: місцевого значення загальнодержавного значення	7
		8
7	Заповідні урочища	9
8	Пам'ятки природи: місцевого значення загальнодержавного значення	10
		11
9	Ботанічні сади: місцевого значення загальнодержавного значення	12
		13
10	Зоологічні парки: місцевого значення загальнодержавного значення	14
		15
11	Дендрологічні парки: місцевого значення загальнодержавного значення	16
		17
12	Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: місцевого значення загальнодержавного значення світового значення	18
		19
		20
		21

Основні методичні положення грошової оцінки об'єктів і територій природно-заповідного фонду України розраховують за формулою

$$K_{(0)} = K_1 (K_2 + K_3 + K_4 + K_5 + K_6 + K_7 + \dots K_i), \quad (1)$$

де: $K_{(0)}$ – грошова оцінка об'єктів і територій природно-заповідного фонду України; K_1 – об'єкти та території за рангом у структурі природно-заповідного фонду України; K_2 – грошова оцінка деревних, кущових і трав'яних рослин; K_3 – грошова оцінка землі; K_4 – грошова оцінка ландшафту території; K_5 – грошова оцінка водного дзеркала; K_6 – грошова оцінка малих архітектурних форм; K_7 – грошова оцінка дорожно-алеїної системи; K_i – грошова оцінка інших цінностей.

При цьому:

- коефіцієнт K_i може враховувати будь-які композиції рослин і малих архітектурних форм та дорожно-алеїну систему, видові площадки тощо.
- якщо об'єкти та території ПЗФ України за рангом у структурі мають подвійне значення за категорією, то розрахунки здійснюють за вищою категорією. Наприклад, Національний дендрологічний парк "Софіївка" є ботанічною установою НАН України, що відповідає рангу за № 9 категорії "Ботанічні сади", коефіцієнту 13, а за статусом – видатний пам'ятник садово-паркової архітектури кінця XVIII – початку XIX століть світового значення, що відповідає рангу за № 12, категорії "Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва –

світового значення". Тому до вартості деревних насаджень парку необхідно застосувати коефіцієнт 21, тобто збільшивши її в 21 раз.

З огляду на запропоновану формулу (1), досить актуальним є дослідження коефіцієнта K_1 – об'єкти та території за рангом у структурі природно-заповідного фонду України за категоріями, яка визначає її статус. А тому його можна розрахувати за формулою

$$K_1 = A_1 + A_2 + A_3, \quad (2)$$

де: A_1 – об'єкти та території ПЗФ країни за рангом у структурі (табл. 1); A_2 – об'єкти та території ПЗФ України за світовим місцем і значимістю (табл. 2); A_3 – об'єкти та території ПЗФ України за їх призначенням (табл. 3).

Табл. 2. Об'єкти та території ПЗФ України за світовим місцем і значущістю

№ з/п	Об'єкти та території ПЗФ	Коефіцієнт
1	Загальнодержавного значення	1
2	Занесених до реєстру національного культурного надбання	2
3	Визнаний як шедевр Європи	3
4	Визнаний як світовий шедевр, який занесений до попереднього списку світової спадщини ЮНЕСКО	4
5	Занесений до списку світової спадщини ЮНЕСКО	5

Табл. 3. Об'єкти та території ПЗФ України за їх призначенням

№ з/п	Об'єкти та території ПЗФ	Коефіцієнт
1	Місцевого значення	1
2	Загальнодержавного значення	2
3	Наукова установа	3
4	Науково-дослідний інститут	4
5	Національний статус установи	5
6	Національний статус установи з правами науково-дослідного інституту	6

Запропонована формула (1) дає змогу узагальнити і враховувати цінність об'єкта та території ПЗФ за її рангом у структурі, за світовим місцем і значущістю та за його призначенням. Наприклад, Національний дендрологічний парк "Софіївка" – НДІ НАН України має цифрове значення коефіцієнта:

- за рангом у структурі ПЗФ України – 21;
- за світовим місцем і значущістю – 4;
- за призначенням – 6.

У такому разі коефіцієнт K_1 – об'єкти і території за рангом у структурі природно-заповідного фонду України становитиме: $K_1 = 21 + 4 + 6 = 31$. Це означає, що цінність Національного дендрологічного парку "Софіївка" – НДІ НАН України у 31 раз вища порівняно з найпростішим фітоценозом – лісовими культурами (табл. 1, ранговий №1), які, зазвичай, до 50-річного віку є біологічно нестійкими та уразливими до шкідників і збудників хвороб. Тому вартість деревних насаджень парку "Софіївка", у грошовому еквіваленті, повинна збільшитись у 31 раз.

Висновки:

1. Введення коефіцієнта K_1 (об'єкти та території за рангом у структурі природно-заповідного фонду України) дає можливість обрахувати реальну

грошову оцінку ($K_{(o)}$) деревних насаджень об'єктів і територій природно-заповідного фонду України з врахуванням їх цінності та значущості.

2. Для подальшого розвитку об'єктів і територій природно-заповідного фонду України, і дендропарку "Софіївка" зокрема, сталого використання і відтворення їх ресурсів потрібне вдосконалення механізму вартості деревних насаджень та оподаткування, проведення виваженої інвестиційної політики.

Література

1. Закон України "Про природно-заповідний фонд України" // Відомості Верховної Ради України. – К., 1992. – № 34. – С. 502.
2. Андриєнко Т.Л. Стан мережі природно-заповідних територій як показник сталого розвитку держави / Т.Л. Андриєнко // Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку : матер. Міжнар. конф. – У 2 т. – Рахів, 1998. – Т. 1. – С. 4-5.
3. Генсирук С.А. Рекреационное использование лесов / С.А. Генсирук, М.С. Нижник, Р.Р. Возняк. – К. : Изд-во "Урожай", 1987. – С. 169-208 с.
4. Кучерявий В.П. Загальна екологія / В.П. Кучерявий. – Львів : Вид-во "Світ", 2010. – 520 с.
5. Коваль Я.В. Економічна оцінка лісових ресурсів: методологія, методика, практика : препр. / Я.В. Коваль / НАН України. – К. : Вид-во РВПС України, 1998. – 42 с.
6. Синякевич І.М. Інструменти екополітики: теорія і практика / І.М. Синякевич. – Львів : Вид-во ЗУКЦ, 2003. – 188 с.
7. Тарасов А.И. Экономика рекреационного лесопользования / А.И. Тарасов. – М. : Изд-во "Наука", 1980. – 136 с.
8. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Науковий та методичний контекст концепції стратегії розвитку природно-заповідної справи / Ю.Р. Шеляг-Сосонко, С.Ю. Попович // Заповідна справа в Україні. – 2002. – Вип. 1. – С. 1-14.
9. Шлапак А.В. Адаптація дендрологічного парку "Софіївка" НАН України до ринкових умов господарювання / А.В. Шлапак // Еколого-економічні проблеми розвитку лісового комплексу : зб. наук.-техн. пр. – Львів : Вид-во УкрДЛТУ. – 2001. – Вип. 11.3. – С. 53-58.
10. Леоненко В.Б. Атлас об'єктів природно-заповідного фонду України / В.Б. Леоненко, М.П. Стеценко, Ю.М. Возний. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 2003. – 119 с.

Шлапак В.П., Музыка Г.И., Шлапак А.В. Методические советы относительно стоимости древесных насаждений объектов и территорий природно-заповедного фонда

Поднята проблема стоимости древесных насаждений на объектах и территориях природно-заповедного фонда Украины. Доказана необходимость ввода в расчеты стоимости древесных насаждений рангового коэффициента, который в структуре природно-заповедного фонда Украины устанавливает их ценность и приводит в сопоставимый вид.

Ключевые слова: древесные насаждения, объекты и территории природно-заповедного фонда Украины, ранговый коэффициент, денежная оценка.

Shlapak V.P., Muzyka G.I., Shlapak A.V. Methodological advices about plantations of trees value in the units and territories of ukrainian stock of wildlife preservations

The authors raise the issue of plantations of trees value in the units and territories of Ukrainian stock of wildlife preservations. They prove need to enter a rank coefficient to the calculations of plantations of trees value. The coefficient fixes their value in the structure of Ukrainian stock of wildlife preservations and makes them comparable.

Keywords: plantations of trees, units and territories of Ukrainian stock of wildlife preservations, rank coefficient, pecuniary valuation.